

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У ДЕЗАДАПТИВНИХ ПРОЯВАХ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. В умовах нестабільного соціально-економічного розвитку суспільства проблеми адаптації мають важливе значення. Показником низької соціальної адаптації є перехід в інше соціальне середовище, аномалії (різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства, відхилення у поведінці). Особливо гостро відчуються проблеми соціальної адаптації у молодіжному середовищі. Вони позначаються і на психічному здоров'ї молодшої людини, і на формуванні її ціннісних норм, і на формах поведінки. Зростання кількості дітей, схильних до девіантної поведінки, свідчить про домінування саме низької соціальної адаптації в їх соціальному розвитку. Тому категорія соціальна адаптація є предметом глибокого практичного вивчення і втручання.

Основу дезадаптованої поведінки складає конфлікт, а під його впливом поступово формується неадекватне реагування на умови і вимоги середовища у формі тих або інших відхилень у поведінці як реакція на систематично, постійно діючі чинники, протидіяти яким суб'єкт не може. Початком є дезорієнтація підлітка чи молодшої людини, породжена вимогами соціуму. Якщо суб'єкт не здатен пристосуватися до вимог соціуму, то це призводить до виникнення стійкого внутрішнього незадоволення собою, своїм положенням, що породжує стійкий психологічний дискомфорт, і як результат такого стану, до дезадаптивної поведінки. Такої позиції дотримуються багато вітчизняних психологів (Б.Н. Алмазов, М.С. Певзнер, І.А. Невський та ін.). Автори визначають відхилення в поведінці через призму відчуження суб'єкта від оточуючого світу. Людина, не маючи можливості змінити середовище, перебуває у постійній кризі, а усвідомлення своєї некомпетентності спонукає її до розвитку захисних форм поведінки. Особистісна психологічна корекція молодшої людини є необхідною передумовою здорової особистості, що потребує дослідження чинників, зокрема психологічних захистів, які породжують дезадаптацію суб'єкта.

Таким чином, **основною метою статті** є з'ясування ролі психологічних захистів в процесі адаптації суб'єкта до соціуму у контексті психодинамічної теорії.

Дослідження спрямовано на визначення особливостей нівелювання внутрішнього конфлікту суб'єкта шляхом об'єктивування глибинних детермінант психологічних захистів, для чого ми використовуємо групову корекцію глибинно-психологічного спрямування за методом активного соціально-психологічного пізнання. Усвідомлення проявів психологічних захистів сприяє формуванню поведінки, яка є адекватною до зовнішніх стимулів.

Результати теоретичного аналізу проблеми. В процесі розв'язування поставленої проблеми ми спиралися на визначення дезадаптації як використання суб'єктом деструктивних для суспільства та розвитку власної особистості стратегій самореалізації. Дотримуючись психодинамічної теорії, ми ставимо акцент на внутрішніх детермінантах дезадаптованості суб'єкта. Роботи З. Фрейда, А. Фрейд, К. Юнга, А. Адлера, М. Кляйн, К. Хорні та ін. свідчать про те, що психоаналітичні дослідження передбачають наявність психологічних захистів, які діють автоматично і не усвідомлюються суб'єктом. Даний феномен формується в дитинстві і здійснює неабиякий вплив у подальшому житті особистості. Згідно психодинамічної теорії захисти викликаються тривогою, яка обумовлена збільшенням інстинктивної напруги, започаткованою «Ід» та загрозою з боку «Над-Я».

Поняття «захист» було введено З.Фрейдом у праці «Захисні невропсихози» (1894), як засіб витіснення неприйнятних для свідомості уявлень у несвідоме, що сприяє вирішенню внутрішнього конфлікту і досягнення стану емоційної рівноваги. Вчений стверджував, що основною функцією захистів є зниження емоційної напруги, яка обумовлюється тривогою через намагання реалізації несвідомих потягів «Ід», і як протидія їм, наявність у свідомості соціальних норм та заборон «Над-Я». При цьому «Я» реагує на «Ід» шляхом блокування вираження їх у поведінці або «викривленням їх до такої міри, щоб початкова їх інтенсивність помітно знизилась або відхилилась у бік» [8, с.129].

Психологічна енциклопедія дає визначення захисту як «системи регуляторних механізмів, яку особистість використовує для усунення психологічного дискомфорту, зведення до мінімуму негативних переживань пов'язаних із зовнішніми і внутрішніми конфліктами, і збереження образу «Я» на бажаному

чи можливому рівні за даних умов» [5, с.138]. Через несвідому дію захистів особистість не розпізнає їх механізмів. Проте дія останніх «здатна руйнувати і викривлювати різні аспекти реальності» [4, с.74].

На ранніх етапах розвитку дитини психологічні захисти виконують адаптивну функцію (Г. Блюм). Та згодом вони можуть порушувати в суб'єкта відчуття об'єктивної реальності, змушуючи його дедалі більше заглиблюватися у психічну реальність. Це хоч і знімає внутрішнє напруження, але дезадаптує людину в соціумі.

Згідно вчення А. Фрейд страх і тривога – необхідні передумови, що спричиняють функціонування захисних механізмів, які «служать єдиній цілі - допомогти «Его» в боротьбі з інстинктивним життям» [6, с.74]. А. Фрейд наголошувала, що захисні механізми оберігають «Я» та запобігають дезорганізації, підтримують нормальний психічний стан особи, не допускаючи її дезадаптації (щоправда, дослідниця не вказала якими способами). Усі ці способи спираються на викривлення соціально-перцептивної реальності. А. Фрейд також зазначала, що набір захисних механізмів є індивідуально неповторним і характеризує рівень адаптованості та дезадаптованості індивіда. Психологічні захисти діють на несвідомому рівні і спрацьовують автоматично. Тому кожний індивід оберігає себе від тривог за допомогою захистів, що формувалися мікрокліматом у сім'ї, зовнішніми соціальними труднощами. На думку дослідниці, усвідомлене й цілеспрямоване використання захисних механізмів робить суб'єкта адаптованим до соціальних труднощів. Проте, коли ці засоби захисту спотворюють реальність і заважають функціональній здатності суб'єкта, вони його дезадаптують [6].

Психологічні захисти проявляються в тенденції зберігати звичну усталену думку про себе, відкидаючи або майстерно спотворюючи інформацію, що розцінюється як несприятлива і руйнівна для базових уявлень про себе та інші особливо значущі об'єкти.

А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм, своєю чергою, стверджують, що психологічні захисти спрацьовують при виникненні в індивіда відчуття власної меншовартості, що й породжує його дезорієнтацію. Так, А. Адлер вважає, що основою дисгармонії особистості є внутрішній конфлікт між комплексом меншовартості й породженим ним прагненням до переваги.

На думку К. Хорні, людина створює навколо власного «Я» захисну структуру, яка покликана приховати від неї самої та її оточення внутрішній конфлікт. Розв'язується він перенесенням власних внутрішніх конфліктів на зовнішню ситуацію та інших людей. Причини виникнення подібних конфліктів, а також основу всієї мотиваційної сфери людини дослідниця вбачала у базовій тривожності, породженій відчуттям безпорадності перед ворожим світом. Відповідно до такої позиції захисти формуються насамперед під тиском соціальних умов.

Сучасний дослідник Ф. Василюк розглядає захисти як ригідні автоматичні форми самообману, які, тимчасово знімаючи емоційне напруження, загалом спричиняють об'єктивну дезінтеграцію поведінки. Ф. Василюк [1] розмежовує цілі захисних механізмів, які спрямовані на звільнення людини від неузгодженості й амбівалентності почуттів, на оберігання її від усвідомлення небажаних змістів і на усунення негативних психічних станів тривоги, страху, сорому тощо, і ту дорогу ціну, яку платить людина за використання захисних механізмів, які являють собою ригідні, автоматичні, вимушені мимовільні і неусвідомлювані процеси відображення і регуляції.

А. А. Налчаджян розглядає психологічні захисні механізми в контексті процесу адаптації особистості до соціальних ситуацій. Дослідник вважає, що захисні механізми виникають під впливом фруструючих ситуацій, закріплюються в них і забезпечують адаптацію особистості, виконуючи захисно-адаптивну функцію. Структура характеру, тип особистості багато в чому детермінують і те, що фруструє, і те, які реакції і якої інтенсивності в неї мобілізуються. Захисні механізми дітей, на відміну від дорослих, є спонтанними і неорганізованими. З віком окремі механізми конкретної особистості під впливом повторювання фруструючих ситуацій організовуються в захисно-адаптивні комплекси [3].

Згідно з дослідженнями Т. С. Яценко провідною характеристикою психологічних захистів є цілісність і системність. Захисти – це диспозиційне утворення, яке є впорядкованим і самодостатнім. Його формування значною мірою пов'язане із системою заохочень і покарань у дитинстві, що згодом трансформується у потребу підтримувати гідність власного «Я» [9, с.95].

Ми погоджуємося із твердженням вищезазначених вчених про неусвідомлений прояв захисної системи, що має глибинно-психологічне походження. Саме тому вивчення психологічних захистів повинно здійснюватися із врахуванням свідомої і несвідомої сфери психіки людини.

Значення захистів у психіці людини відображає «Модель внутрішньої динаміки психіки», розроблена академіком НАПН України Т. С. Яценко [10], яка доповнює вертикальну структуру психіки суб'єкта згідно вченням З. Фрейда, лінійними взаємозалежностями.

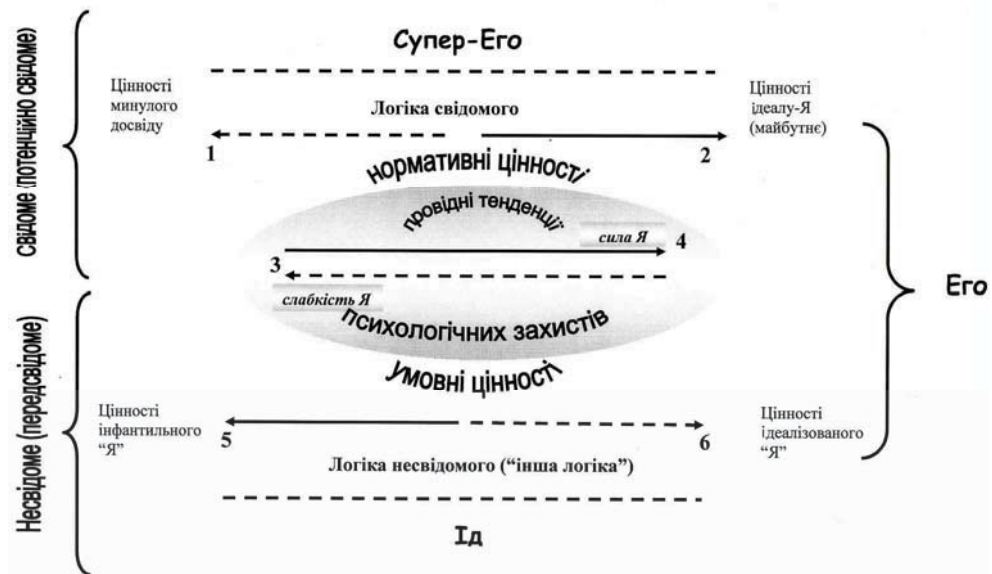

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки (Т. С. Яценко)

Модель передбачає наявність двох сфер психіки, які не можливо досліджувати відокремлено: свідомі і несвідомі сфери. Вони мають діаметрально протилежну спрямованість і, таким чином, згармонізуються між собою. Гармонізацію двох сфер на ілюзорних засадах забезпечують автоматизовані психологічні захисти (суб'єктивна інтеграція). Завдяки інтеграції несвідомого зі свідомим посилюються передумови адаптації суб'єкта до соціуму. Якби не було необхідності в маскуванні, не було б напруженості в розв'язанні проблеми адаптації до соціуму [2, с.66]. Несвідоме обізнане з усім, що притаманне психіці суб'єкта, оскільки воно «бачить» зміст свідомого. Свідоме ж не може «бачити» зміст несвідомого, оскільки «заважають» психологічні захисти» [10, с.95]. Вищесказане обумовлює стабільність психіки, проте дезадаптує суб'єкта в реальній ситуації. Зменшення автоматизованих психологічних захистів сприяє гармонізації свідомої і несвідомої сфер психіки на реальних засадах, що забезпечує особистісний розвиток і покращення емоційного стану людини. Таким чином, захисти обумовлюють відступи від реальності, що є дезадаптуючим чинником під час спілкування з іншими людьми.

Як показує практика, особа, обтяжена захистами, сповнена страхів і може шукати їх нівелювання чи послаблення в підтримці інших людей, потрапляючи в невиправдану психологічну залежність від них. На соціальній дезадаптації це позначається і як залучення до неформальних, кримінальних угруповань тощо. Т.С. Яценко зазначає: «...захисна система невідкорегованого суб'єкта прагне перетворити іншу людину (особливо в інтимній площині взаємин) на «психотерапевтичного донора». А це означає, що ті, хто поряд, мають тенденцію «черпати» в нас енергію компенсаторно, в контексті особистісної проблеми. Враховуючи це, можна сказати, що в стосунках (особливо інтимних) з особистісно невідкорегованою людиною є аспект, який будується на невидимому вампіризмі» [11, с. 18].

Т. С. Яценко виділяє два різновиди захистів: базові (особистісні) і ситуативні (периферійні) захисти. Особистісні захисти первинно детермінуються цінностями інфантильного «Я». Вони мають вияв в індивідуально-неповторній логіці несвідомого (такі захисти можна пізнавати емпірично у процесі психокорекції за методом АСПП). Ситуативні захисти інтегрують у собі цінності соціуму та, не зважаючи на пріоритетність для них потреб свідомого, водночас енергетично живляться базовими захистами. Ситуативні захисти, шляхом відступів від реальності, нівелюють почуття меншовартості, яке часто набувається в едіпів період і пов'язане з травмуючим, інфантильним досвідом. Крім того, периферійні захисти, як зазначає Т.С. Яценко, мають три рівні функціонування: когнітивний, емотивний, поведінковий. І саме у процесі діалогічної взаємодії з протагоністом у процесі психокорекції з'являється можливість перевірки того, як свідоме адаптує до соціальних обмежень глибинні фактори впливу на поведінку, як

воно їх трактує [11]. Базові захисти виражаються в логіці несвідомого, яка, в свою чергу, є когнітивною базою «психологічних захистів» [9, с.60].

Чим більше у психіці відкривається можливостей наблизитися до того, що не було зреалізовано в дитинстві, тим більше задоволення вона при цьому отримує. Лише завдяки відступам від реальності захисти інтегрують принципи «реальності» і «задоволення», що знаходить вираження в реальності ілюзії ідеалізованого «Я», людина остерігається і оминає ті ситуації, де є ризик непідтвердження ідеалізованого «Я» [2, с.64]. Таким чином, людина несвідомо стає заручником потреби бути на соціальній висоті та захищати невідповідність їй реальних вчинків. Саме така суб'єктивна зінтегрованість психіки, яка так необхідна для існування ідеалізованого «Я», стимулює дієвість захисної системи, яка потребує великих енергетичних витрат. Якби дієвість принципу «реальності» не заглушувалася дією психологічних захистів, суб'єкт одразу зрозумів би, що він працює на ілюзію (це і є завданням глибинної психокорекції) [2, с.64]. Таким чином, можна констатувати, що суперечність принципів реальності і задоволення пов'язана з ослабленням «Я» суб'єкта, яке часто проявляється у вигляді емоційних дисфункцій людини. Тому нерозв'язаність внутрішньої суперечності породжує у суб'єкта викривлене сприйняття реальності, ускладнює його особистісну проблему, зумовлює формування тривоги, депресії, пасивності, створює внутрішній конфлікт та призводить до дезадаптації. Як зазначає Т. С. Яценко, процес адаптації – це майстерність, за мовою фрейдівських метафор, привласнювати силу "коня" вершником та спрямовувати психічну енергію у соціальне русло на фоні маскуванню інтересів Ід [11, с.20].

Метод активного соціально-психологічного пізнання є цінним у зв'язку з можливістю дослідження системи психологічних захистів. Він дає змогу цілісно вивчати психіку в її реальних проявах у групі, розуміти взаємозв'язки між свідомою і несвідомою сферами. Торкаючись проблеми захистів у контексті глибинної психокорекції, Т.С.Яценко довела, що механізм психологічних захистів представлений у вигляді генеральної установки, в основі якої лежить «потреба утвердження в очах оточуючих і у своїх власних очах...» [9, с.56].

З метою психокорекційного впливу та нівелювання емоційних дисфункцій суб'єкта нами було обрано групову форму роботи за методом АСПП. У процесі групової роботи учасникам надається можливість, зіткнувшись з істинним розумінням направленості розгортання власних несвідомих процесів, зробити вибір такого рішення, яке б не супроводжувалося виникненням невротичних симптомів і сприяло посиленню та закріпленню «Я» [7, с.301]. Психолог забезпечує усвідомлення ними суб'єктивної зінтегрованості психіки та роль у її формуванні психологічних захистів, надавши можливість співставити свідомі бажання із декларованою поведінкою, що забезпечує розуміння внутрішньої суперечності психіки.

Корекція захисних тенденцій спрямовується не лише на виявлення глибинно-психологічних детермінант, а й передусім на розвиток здатності рефлексувати власні відступи від реальності, інакше наростання деструктивних імпульсів може спричинити регресію поведінки.

Висновки і перспективи дослідження. Теоретичний аналіз проблеми дав можливість розглянути особливості дії системи психологічних захистів, їх роль в процесі адаптації суб'єкта до соціуму та з'ясувати, що психологічні захисти маскують глибинно-психологічні джерела дезадаптації, зокрема внутрішню суперечність психіки, шляхом викривлення соціально-перцептивної реальності. Для цілісного окреслення сутності системи психологічних захистів важливим є розуміння концептуальних засад психодинамічної теорії, що забезпечує розуміння внутрішньої суперечливості психіки, узагальненої в «Моделі внутрішньої динаміки психіки». Підґрунтям психодинамічної теорії виступає глибинно-психологічна корекція, що враховує цілісний підхід до розуміння психіки у взаємозв'язку свідомих і несвідомих аспектів, а також феноменологічний та гуманістичний підходи. Істотним здобутком психодинамічного підходу стала глибинно-психологічна детермінованість захистів за «вертикаллю» (виділення базових форм психічних захистів та ситуативних). Таким чином, дослідження глибинно-психологічних особливостей системи психологічних захистів в контексті методу АСПП, розробленого академіком НАПН України Т.С.Яценко, є перспективним у напрямку надання психокорекційної допомоги суб'єкту задля оптимізації емоційного благополуччя та нівелювання внутрішнього конфлікту, що сприятиме успішній адаптації до соціуму.

Резюме. Стаття посвячена проблеме адаптации субъекта к социуму. В статье представлены результаты исследования влияния феномена психологических защит на возникновение дезадаптивных проявлений поведения. С помощью метода активного социально-психологического познания,

розробанного академиком НАПН Т. С. Яценко, виявлено негативное влияние психологических защит на психику человека.

Ключевые слова: психодинамический поход, дезадаптация, психологические защиты (базовые, ситуативные), идеализированное «Я», бессознательное, глубинная психокоррекция.

Summary. The article deals with the subject of adaptation to society. The article presents the results of investigation of the phenomenon of psychological defenses on the occurrence of maladaptive behaviors. By using the method of active social - psychological cognition developed by academician NAPS T.S.Yatsenko revealed negative impact of psychological defenses on the human psyche.

Keywords: psychodynamic hike, maladjustment, psychological protection (basic situational), idealized "I", the unconscious, the deep psychological correction.

Література:

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ предопределения критических ситуаций). – М. : Издательство Московского университета, 1984. – 200с.
2. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика : навч. посіб. / [Яценко Т. С. (в співавторстві)]; за ред. Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2008. – 342 с.
3. Максименко Е. Г. Особенности функционирования механизмов психологической защиты личности в условиях родительской депривации: автореф. дис. на получение научн. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Е. Г. Максименко. – К., 2009. – 20 с.
4. Психоаналитические термины и понятия: Словарь / Под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина / Перев. с англ. А. М. Боковой, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 304с.
5. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424с.
6. Фрейд А. Эго и механизмы защиты / Пер. с англ. М. Гинзбурга. – М. : Эскмо, 2003. – 256с.
7. Харенко С. Г. Вплив психологічних захистів на формування емоційних дисфункцій підлітків / С. Г. Харенко // Актуальні проблеми психології. Т. 10. Частина 1. / За ред. академіка С.Д.Максименка. – К.: Главник, 2007. – 320 с.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 607с.
9. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.
10. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. Посібник / Т.С. Яценко – К.: Либідь, 1996. – 264с.
11. Яценко Т. С. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки / Т.С. Яценко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 12. Психологічні науки : Зб. Наукових праць. – К.:НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 33 (57). – С. 15 – 27.

© 2014

О. В. Магдич (м. Черкаси)

ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ «ЗАДОВОЛЕННЯ» ТА «РЕАЛЬНОСТІ» У ФОРМУВАННІ ДЕСТРУКЦІЙ ПСИХІКИ

Постановка проблеми: Сучасний стан українського суспільства демонструє широку палітру процесів, що приводять до перегляду індивідуальної та соціальної психології особистості та створюють передумови для різноманітних форм та видів деструктивного розвитку особистості, а також її асоціальної, аддиктивної, делінквентної поведінки. За цієї умови особливого значення набуває пошук шляхів гармонізації особистості, що детермінується зовнішніми та внутрішніми факторами. Зазначена обставина розкриває необхідність вивчення глибинно-психологічних детермінант поведінки особистості, які в нашому дослідженні презентовано психологічними принципами «задоволення» та «реальності» в частині їх функційних особливостей у контексті формування деструкцій психіки.

Мета статті: Виявити особливості принципів «задоволення» та «реальності» у формуванні деструкцій психіки суб'єкта.